

ELŐSZÓ

Az 1674. február 19-én megkötött westminsteri szerződés a harmadik angol-holland háborút zárta le (1672–1674). A szerződés megkötése egy hosszabb folyamat, nevezetesen a század elején kezdődő angol-holland kereskedelmi rivalizálás végét is jelentette (1652–1674). A westminsteri szerződés megkötése Anglia diplomatáihoz, Ormonde-hoz, Latimerhez, Tempelhez, Finchhez, Arlingtonhoz, Coventryhez és a Holland Egyesült Tartományok által felkért, Spanyolország londoni rendkívüli követéhez, Fresno márkijához köthető.

A békeszerződés értelmében a szerződő felek megújították az 1667-es bredai szerződést.¹ A háború alatt elfoglalt területeket a feleknek *status quo ante bellum* vissza kellett adniuk egymásnak mindenféle kártalanítás és jóvátétel ígérete nélkül. Az angol diplomáciának ez hatalmas siker volt. A konfliktus során ugyanis a hollandok elfoglalták az angolok észak-amerikai kolóniáját, New Yorkot, mely a békeszerződés értelmében visszakerült az angol korona birtokába.

Az angol monarchia és a Holland Egyesült Tartományok szembenállásának gyökerei a 17. század elejéig nyúlnak vissza. A két hatalom rivalizálása nem volt új keletű, mindkét nemzet a kereskedelmi jogok és a tengerek feletti uralom megszerzéséért harcolt a század folyamán.² A 17. század közepén új nagyhatalommal bővült a szembenállók tábora. A 17. század második felében, 1661 márciusától ugyanis kontinentális hegemoniára törő francia királyság jelent meg Európában. XIV. Lajos (1661–1715) francia uralkodó külpolitikájának célja az északi és a keleti határok biztosítása volt, ebben főleg a Dél-Németalföldet birtokló Spanyolország és a Holland Egyesült Tartományok jelentették a legnagyobb akadályt.

A Holland Köztársaság kereskedelmi hegemoniájának megtörése céljából 1670. június 1-jén XIV. Lajos és II. Károly (1660–1685)³ angol uralkodó megkötötte a doveri egyezményt.⁴ A terv az volt, hogy kezdetben szárazföldön és a tengeren súlyos katonai csapást mérnek az országra, majd nekik tetsző politikai vezetést juttatnak hatalomra az Egyesült Tartományokban.

A holland háborút (1672–1679) a „*Napkirály*” gyors és kevés állam bekapcsolódásával járó háborúnak szánta Angliával, Kölnnel és Münsterrel szövetségben.⁵ A francia uralkodó terveivel szemben a konfliktus, melybe több állam is bekapcsolódott hol az egyik, hol a másik tábor oldalán, igen gyorsan kontinentális

¹ Lásd Chalmers, George: *A Collection of Treaties Between Great Britain and Other Powers*. Volume I. Printed for J. Stockdale, Piccadilly. London 1790. (továbbiakban Chalmers: *A Collection of Treaties*) 132–151.; *European Treaties Bearing on the History of the United States and its Dependencies*. Vol. 2. Eds. Davenport, Frances Gardiner and Paullin, Charles O. Carnegie Institution of Washington. Washington 1917–1937. (továbbiakban Davenport–Paullin: *European Treaties*) 132–142.; Magyar nyelvű fordítása: *Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között* (Breda, 1667. július 31.) Ford., bev., sajtó alá rendezte Palotás Zsolt. In. Documenta Historica 83. JATEPress Szeged 2010.

² Az angol monarchia és a Holland Egyesült Tartományok három háborút (1652–1654, 1665–1667, 1672–1674) vívott egymással a 17. században. Orosz István – ifj. Barta János – Angi János (szerk.): *Európa az újkorban (16–18. század)*. Multiplex Media – Debrecen University Press. Debrecen 2006. (továbbiakban Orosz–Barta–Angi: *Európa az újkorban*) 236–237.

³ II. Károly döntését megkönnyítette az, hogy a francia kincstár a csatlakozás fejében anyagilag jelentősen támogatta az angol uralkodót. A francia anyagi támogatás 200.000–250.000 font sterlinget jelentett. Sweetman, Jack (ed.): *Admirálisok. A történelem legkiválóbb tengernagyai 1587–1945*. ford. Félix Pál. Zrínyi Kiadó. Budapest 1999. 60.

⁴ Davenport–Paullin: *European Treaties*, 177–182.

⁵ *The New Cambridge Modern History. Volume. V. The Ascendancy of France 1648–1688*. Ed. Carsten, Francis Ludwig. Cambridge University Press. Cambridge 1961. (továbbiakban *The New Cambridge Modern History*) 292.

méretüvé vált.

A háború első szakaszában az angol flotta támadást indított a holland hajók ellen. Az angol történetírásban ezt a konfliktust nevezik a harmadik angol–holland háborúnak (1672–1674).⁶ Ezt a háborút önállóan nem lehet értékelni, mivel az eseményeket nagyban befolyásolta az, hogy a kontinensen milyen történések zajlottak.

Az 1672-es esztendő a holland történelemben a *rampjaar*; a „szerecséltenség éve” volt⁷, még akkor is, ha a holland admirálisoknak a tengeri összecsapások során sikerült felülkerekedniük az egyesített angol–francia flottán. Az első összecsapásra a szövetséges flotta és a De Ruyter admirális által vezetett holland flotta között 1672. június 7-én került sor Suffolk partjainál, a Solebayben⁸ (ld. 1. térkép). A Jakab yorki herceg és d'Estrades által vezetett angol–francia vegyes flotta akkora véreséget szenvedett, hogy ideiglenesen elhárult Hollandia tenger felőli megtámadásának veszélye. Időközben azonban Hollandia területére zúdult XIV. Lajos 120.000 fős hadserege, Amszterdamot is közvetlen veszély fenyegette. A francia előrenyomulás hatására a *States General* és annak nagypenzionáriusa, Johan de Witt úgy határozott, hogy delegátust küld mind a francia, mind az angol félhez a béke megkötése céljából.⁹ A hollandok hajlandók lettek volna lemondani a franciák javára Limburgról, Staats-Brabantról és Staats-Vlaanderenről, azonban Lajos ennél sokkal többet követelt.¹⁰ A francia fél szárazföldi hadműveletei sikerének fényében a békejavaslatot elutasította. Az angolok követve francia szövetségesüket szintén elutasították az esetleges béke aláírását.

Az angol korona Buckinghamet, Arlingtont, Halifaxot és Monmouthot küldte, hogy egyeztessenek egy későbbi béke megkötésének feltételeiről és igényeikről a francia diplomatákkal.¹¹ 1672. július 16-án az angol diplomaták megkötötték a franciákkal, Le Tellier-vel és Arnaud-val a heeswijk-i szerződést.¹² A megegyezés értelmében a szerződő felek elfogadták az angolok számos 1672-es követelését.¹³ A 1672-es feltételeket a hollandokkal kötendő béke megkötésére vonatkozóan a

⁶ Hahner Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815*. Panem. Budapest 2006. (továbbiakban Hahner: *A régi rend alkonya*) 100.

⁷ Israel, Jonathan: *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Clarendon Press. Oxford 1995. (továbbiakban Israel: *The Dutch Republic*) 796.

⁸ Uo. 797.; Boxer, Charles Ralph: *The Anglo-Dutch Wars of the 17th Century*. H.M. Stationery Off. London 1974. 47–48.; Clark, George: *The Later Stuarts: 1660–1714*. 2. ed. Clarendon Press. Oxford 1955. (továbbiakban Clark: *The Later Stuarts*) 78.

⁹ Lefèvre-Pontalis, Antonin: *Jean de Witt: Grand Pensionnaire de Hollande*. Tome II. E. Plon, Nourrit et cie. Paris 1884. (továbbiakban Lefèvre-Pontalis: *Jean de Witt*) 397.; *The New Cambridge Modern History*, 293.

¹⁰ A franciák az összes addig elfoglalt holland területre igényt tartottak, úgy mint Utrecht, Overijssel, Gelderland, Drenthe és Dél-Groningen tartományára. A területi igények mellett háborús kártérítés fizetését is követelték, melynek összege 24 millió gulden volt. Prak, Maarten Roy: *Hollandia aranykora. A Köztársaság talánya*. ford Balogh Tamás. Osiris Kiadó. Budapest 2004. (továbbiakban Prak: *Hollandia aranykora*) 53.

¹¹ Foxcroft, Helen Charlotte: *The Life and Letters of Sir George Savile, Bart, First Marquis of Halifax*. Volume 1–2. Longmans, Green, and Co. London, New York, Bombay 1898. 78.

Dumont, Jean: *Corps universel diplomatique du droit des gens: contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange de neutralité, de commerce, d'échange, de protection & de Garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats & autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le règne de l'empereur Charlemagne jusqu'à présent...* Tome VII. Part I. Chez P. Brune, R et G. Wetstein, les Janssons, et L'Honoré et Chatelain... Amsterdam 1726. (továbbiakban Dumont: *Corps universel diplomatique*) 206–207.

¹² A szerződés szövegét lásd Dumont: *Corps universel diplomatique*, 208.

¹³ Lásd Függelék, 19–20.

következőekben foglalhatjuk össze. Először is angol nyomásra elfogadták azt a rendelkezést, mely a bredai békeszerződésben is megtalálható volt, miszerint minden holland hajó köteles tisztelegni a Brit-tengeren az angol hajók előtt (I. pont). Suriname kolóniáját, melyet a hollandok a második angol-holland háborúban szereztek meg az angoloktól, az angol telepesek mindenféle zaklatás nélkül, vagyonukkal, rabszolgáikkal és minden ingóságukkal elhagyhatják (II. pont). Az angolok követelték, hogy a korona elleni összeesküvőket, zendülőket és azok társait örökre száműzzék az Egyesült Tartományokból (III. pont). A szövetségesek háborús jóvátétel fizetésére kötelezték a hollandokat, melynek összege 1.000.000 font sterling volt (IV. cikkely). Az angolok 10.000 fontnyi éves bérleti díjat követeltek a hollandoktól a heringhalászatért az angol, a skót és az ír partok közelében (V. pont). A franciák és az angolok elismerték az Oránia-Nassau-ház uralmát azokon a területeken, melyeket egyik szerződő hatalom és azok szövetségesei sem foglaltak el a háború során (VI. pont). Továbbá megegyeztek egy szerződés megkötésében az Indiák kereskedelmének szabályozására vonatkozóan (VII. pont). Az angolok biztonságpolitikai szempontból igényt formáltak Zeeland Tartomány partján Sluyra, továbbá Cadzand, Walcharen, Goeree és Voorne szigetére (ld. 2., 3., 4. térkép) (VIII. pont). Végezetül a felek kötelezték magukat, hogy közösen kötnek békét a hollandokkal (IX. pont).¹⁴

Időközben Zeeland elismerte Orániai Vilmost helytartónak, így Hollandiában a helytartó nélküli időszak véget ért.¹⁵ 1673. augusztus 4-én Johan de Witt lemondott az Egyesült Tartományok nagypenzionáriusi tisztségéről.¹⁶ Nem sokkal ezt követően, augusztus 20-án a fellázított hágai tömeg Johant és testvérét, Cornelis de Wittet meggyilkolta, mivel őket okolták a háború szörnyűségeiért.¹⁷ Vilmos a szövetségesek Heeswijken megfogalmazott követelését elutasította, a harcok tovább folytatódtak.¹⁸ Vilmos a *States General* célja az volt, hogy sikerüljön az angolokkal különbékét kötni. Megfogalmazódott az a terv is, hogy meggyőzzék II. Károlyt, kössön szövetséget a franciákkal szemben. Azonban a holland diplomáciának nem sikerült elérnie, hogy II. Károly ne kösse meg a franciákkal a heeswijki egyezményt. A holland vezetés arra a következtetésre jutott, hogy az angol parlament ellenzéke, mely ellenezte a hollandokkal való háborút, francia és katolikus szövetségben nyomást gyakorolhat II. Károlyra a háború mihamarabbi befejezése érdekében.

1673-ban a hadi események a tengerre helyeződtek. Az angol flotta korábbi vezetője, Jakab yorki herceg távozása után a parancsnok először Rupert herceg, majd ezt követően Sir Edward Spragge lett.¹⁹ De Ruyter három alkalommal kísérelte meg feltartóztatni a szövetséges flotta újabb invázióit.²⁰ Az első összecsapásra 1673. június 7-én került sor Scoonnenveldnél. A két szemben álló flotta ezután újból megütközött június 14-én szintén Scoonnenveldnél, majd augusztus 21-én Texelnél (ld. 1. térkép). Mindhárom csatában a holland admirálisok kerekedtek felül és visszaverték a szövetséges flotta inváziós szándékát.²¹ A hollandok sikereik miatt jogosan

¹⁴ A korábban a francia és az angol fél között megkötött doveri szerződés szintén kimondta, hogy a felek nem kötnek különbékét a hollandokkal. Davenport–Paulin: *European Treaties*, 180–182.

¹⁵ Israel: *The Dutch Republic*, 802.

¹⁶ Prak: *Hollandia aranykora*, 54.

¹⁷ Wittman Tibor: *Németalföld aranykora*. Gondolat Kiadó. Budapest 1965. 192.; Israel: *The Dutch Republic*, 803.

¹⁸ Lefèvre-Pontalis: *Jean de Witt*, 403., 404.

¹⁹ Ranke, Leopold von: *A History of England Principally in the Seventeenth Century*. Clarendon Press. Oxford 1875. (továbbiakban Ranke: *A History of England*) 542.

²⁰ Prak: *Hollandia aranykora*, 55.

²¹ Clowes, William Laird: *The Royal Navy: A History from the Earliest Times to the Present*. Volume II.

reménykedhettek egy számukra előnyös béke megkötésében az angolokkal. Az angol katonai és politikai vezetés az elszenvedett vereségek miatt szintén a béke mielőbbi megkötését kívánta.

Az angolokkal kötendő különbéke sikere a spanyol közvetítéstől függött. Az Egyesült Tartományok és a spanyol korona 1673. augusztus 30-án Hágában szerződést kötött egymással.²² A spanyol fél vállalta, hogy ha az angolok nem kötnék békét a hollandokkal bizonyos időn belül, akkor hadba lép a monarchia ellen a hollandok oldalán. A szerződés különálló cikkelyében a hollandok elismerték tiszteletadási kötelezettségüket az angol hajók irányába a Brit-tengeren (1. pont). A hollandok arra kötelezték magukat, hogy a háború során minden angoloktól elfoglalt területet, legyen az Európán belül vagy azon kívül, visszaadnak (2. pont). Továbbá hajlandók voltak háborús kártérítést fizetni az angoloknak, melynek összege 400.000 és 800.0000 patacon között lett volna (3. pont).²³ A hollandok azt remélték, hogy a spanyolokkal való háború elkerülésének érdekében megkötik az angolokkal a békét. Egy spanyolokkal folytatott háború során ugyanis az angolok elveszíthetik a spanyolokkal való kereskedési jogukat és harcolniuk kell majd velük az Újvilágban.²⁴ A holland vezetés joggal reménykedett abban, hogy II. Károly békét köt a *States Generallal*.

Az általános béketárgyalások Svédország közvetítésével 1673. június végén kezdődtek meg Kölnben.²⁵ A tárgyalások során megfogalmazott angol követelések ugyanazok voltak, mint amelyek már korábban, 1672-ben megfogalmazódtak. Svédország, mivel érdekében állt, hogy fennmaradjon a nagyhatalmi egyensúly, és mivel az ország az angolok térnyerését sem nézte volna jó szemmel, a zeelandi partokon nem tett semmit annak érdekében, hogy a hollandokra nyomást gyakoroljon, és hogy az Egyesült Tartományok elfogadja az angol követeléseket.²⁶ A békeszerződés megkötésében a nemzetközi érdekekkel szemben jelentősebb szerepet játszott az angol parlament és emberek békevágya.

Az angol parlament 1672–1673-ban megtagadta II. Károlytól a háborús adók megszavazását mindaddig, amíg az uralkodó nem vonja vissza a *Tűrelmi Nyilatkozatot*, és amíg nem járul hozzá a *Test Act*-ban foglaltak megvalósításához.²⁷ Károly fia, Jakab yorki herceg házassága a katolikus Máriával²⁸ a parlament félelmeit igazolta az egyre erősebb, katolikus, vagyis francia befolyás növekedésével

Sampson Low, Marston. London 1897. 312–321.; Mahan, Alfred Thyer: *The Influence of Sea Power Upon History 1660–1783*. Little, Brown and Company. Boston 1890. 87–90.; Prak: *Hollandia aranykora*, 55.

²² Davenport–Paullin: *European Treaties*, 214–228.; Dumont: *Corps universel diplomatique*, 240–242.

²³ Lásd Függelék, 21–22.

²⁴ Az angol flotta az első holland háborút követően, 1655-ben sikeresen elfoglalta a spanyoloktól Jamaica szigetét. A hollandok joggal juthattak arra a következtetésre, hogy a spanyolok hadba lépésük esetén megkísérlik visszafoglalni a szigetet az angoloktól.

²⁵ *Letters Addressed from London to Sir Joseph Williamson while Plenipotentiary at the Congress of Cologne in the Years 1673 and 1674*. Ed. Christine, William Dougal. Volume II. The Camden Society. London 1874. 31–158.

²⁶ Ranke: *A History of England*, 543.

²⁷ A *Tűrelmi Nyilatkozat* (*Declaration of Indulgence*) értelmében a nonkonformisták (az anglikán egyház hitelveit el nem fogadó protestánsok) és a katolikusok szabadon gyakorlhatták vallásukat az angol monarchiában. Lásd Bate, Frank: *The Declaration of Indulgence, 1672: A Study in the Rise of Organised Dissent*. Published for the University Press of Liverpool. London 1908. A *Test Act*, vagyis *Vizsgálati Törvény* megfogalmazta a nem anglikánok kizárását a különböző állami hivatalokból. Orosz–Barta–Angi: *Európa az újkorban*, 166.; Clark: *The Later Stuarts*, 80.; *The New Cambridge Modern History*, 311.

²⁸ Lingard, John: *History of England from the First Invasion by the Romans*. Volume IX. J. Mawman. London (1823–1831) 1825. (továbbiakban Lingard: *History of England*) 120–121.

kapcsolatban. A lordok a parlamentben egyre jobban követelték a protestáns Hollandiával folytatott háború mielőbbi beszüntetését. A Holland Egyesült Tartományok ugyanakkor stabilizálta helyzetét mind a hadszíntéren, mind a diplomáciai küzdőtéren. A köztársaság szövetséget kötött Spanyolországgal, a Habsburg Birodalommal, a Lotaringiai Hercegséggel és Dániával.²⁹ A hollandok követeket küldtek II. Károlyhoz a béke megkötésének szándékával. A követek küldését a holland diplomácia mesterien időzítette, mivel ekkor érkezett meg a hír mind Hágába, mind Londonba, hogy a holland flotta Cornelis Evertsen vezetésével elfoglalta New Yorkot.³⁰ Az uralkodó november 14-én feloszlatta a parlamentet, melyet csak a következő év januárjában hívott újra össze. November 17-én Károly válaszolt a korábbi holland békeigényre.³¹ Az Egyesült Tartományok ígéretet tett a bredai béke és az abban foglaltak megújítására, emellett biztosította Károlyt New York visszaadásáról, továbbá kötelezte magát, hogy minden foglalását vissza fogja adni az angol koronának.³²

Fresno márkija, a spanyol korona követe a fenti béketervezettel érkezett meg Londonba december 10-én.³³ Az angol kormány azt akarta elérni, hogy a fenti pontokat egészítsék ki a szerződő felek. Az angol igények ugyanazok voltak, mint 1672-ben. Az angolok szerették volna, ha a Kelet-Indiák kereskedelmét az ő javukra szabályozzák. Továbbá megfogalmazták, hogy Suriname kolóniáját az angol telepesek háborítatlanul elhagyhatják minden vagyonukkal és ingóságukkal. Végezetül az angol diplomaták el akarták érni, hogy a hollandok az angolok engedélye nélkül ne halászhassanak a brit partok közelében.³⁴

Január 17-én az angol parlament újra összeült és elhatározta, hogy véget vet a hollandokkal folytatott háborúnak. A parlament alsó- és felsőháza szembehelyezkedett az uralkodó azon kérésével, hogy járuljanak hozzá a háború folytatásához szükséges költségekhez. A lordok tehát nem szavazták meg a háborús adókat. A parlament határozott szembefordulása és a spanyolokkal vívandó háború veszélye megegyezésre készítette Károlyt.³⁵ Február 3-án a király megegyezett a parlamenttel, mielőtt az megállapodott volna a *States Generallal*.³⁶ Mindkét ház azt követelte Károlytól, hogy mielőbb kösse meg a békét a hollandokkal.³⁷ Az uralkodó megbízta Sir William Tempelt, hogy induljon Hágába és tárgyaljon a békéről. Az Egyesült Tartományok azonban még ezelőtt felszólította a spanyol követet, hogy cselekedjen a nevében a béke megkötésével kapcsolatban. Károly ezért utasította Tempelt, Lord Finchet és Arlingtont, hogy egyezzenek meg Fresno márkijával.³⁸ Tempel és a márki három napon belül megegyezésre jutott és a szerződést február 19-én alá is írták.³⁹ A szerződés szövegét ezt követően 1674. február 20-án és március 6-án a felek

²⁹ Lingard: *History of England*, 120.; *The New Cambridge Modern History*, 295.

³⁰ Brodhead, John Roney: *History of the State of New York*. Volume II. Harper and Brothers. New York 1871. 247.; Clark: *The Later Stuarts*, 81.

³¹ Basnage de Beauval, Jacques: *Annales des Provinces-Unies: depuis les négociations pour la paix de Munster. Avec la description historique de leur gouvernement*. Tome II. Chez Charles le Vier. La Haye 1719. (továbbiakban Basnage de Beauval: *Annales des Provinces-Unies*) 463–465.

³² Uo. 465–467.

³³ Uo. 467., 468.

³⁴ Uo. 468.

³⁵ Ranke: *History of England*, 553–558.

³⁶ *Journal of the House of Lords*, Volume 12, 24 January 1674. 617., 618.

³⁷ Uo. 29 January 1674. 622.

³⁸ *The Works of Sir William Tempel, Bart.* Volume. IV. Printed by S. Hamilton, Weybridge. London 1814. (továbbiakban Tempel: *Works*) 6–7.

³⁹ Uo. 16.

ratifikálták és a példányokat kicserélték.⁴⁰

A londoni politikai fordulatnak nemzetközi jelentősége volt. Münster és Köln szintén beszüntette a harcot az Egyesült Tartományokkal szemben.⁴¹ A hollandok szövetségesei – spanyolok, osztrákok –, akik megrettentek a francia térnyeréstől, készen álltak arra, hogy anyagilag és katonailag is támogassák az Egyesült Tartományokat. A francia–holland háború még négy évig váltakozó eredményekkel tovább folytatódott.⁴² A háború elhúzódása feltárta a francia királyság gyengeségeit, patthelyzet alakult ki. 1678. augusztus 10-én a francia és holland fél megkötötte a nijmegeni békét, mely a csatározások beszüntetését jelentette.⁴³

Az angol és a holland fél között 1672. február 19-én megkötött westminsteri békeszerződés az 1667-es bredai békeszerződés megújítása volt. A szerződő felek újra megfogalmazták azt, hogy a harcoló felek visszaszolgáltattak minden helyiséget, melyet a háború során egymástól elfoglaltak. Továbbá újra, részletesen szabályozták a szerződésben azt, hogy minden holland hajó köteles tisztelegni a Brit-tengeren az angol hajók előtt. Az angoloknak számos, 1672-ben megfogalmazott követelése belekerült a béke szövegébe. Az a követelés is ilyen volt, mely szerint az angol telepesek minden vagyonukkal szabadon elhagyhatták Suriname-ot. A monarchia több követelése azonban nem valósult meg. Az Egyesült Tartományok nem adta át Sluyst és a követelt szigeteket. A heringhalászatért követelt éves bérleti díj fizetése sem került bele a békeszerződés szövegébe. *Nota bene* az angol korona számára a legfontosabb és legjelentősebb eredmény az volt, hogy visszakapta a háború során a hollandok által elfoglalt New York kolóniáját.

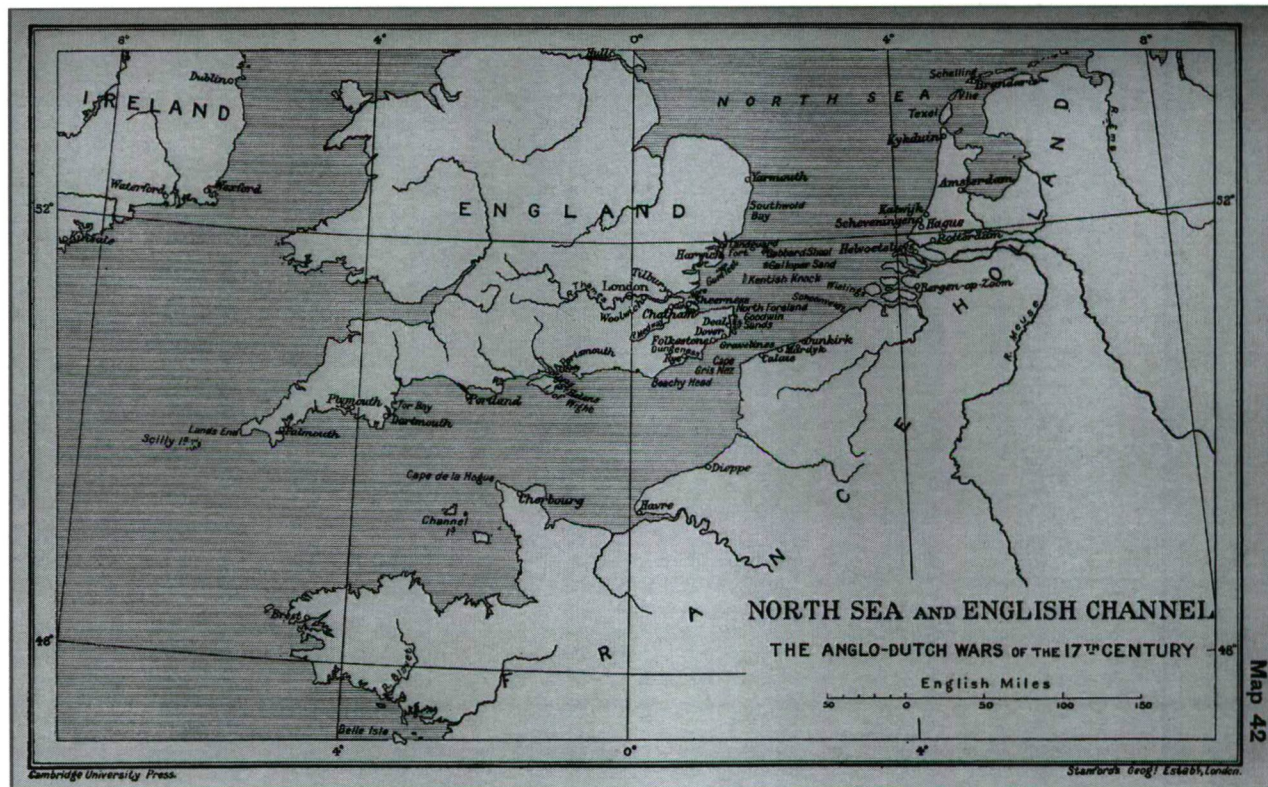
A 17. század közepén kezdődő angol–holland rivalizálás lezárulását nem a westminsteri békeszerződés megkötése, hanem III. (Orániai) Vilmos (1689–1702) angliai hatalomra kerülése jelentette 1688-ban. A két ország között perszonáluniós kapcsolat jött létre. Angliának végül sikerült elérnie (ha nem is a fegyverek erejével) azt, amit 1652-ban célul tűzött ki: a holland kereskedelem dominanciájának megtörését. A század elején még feltörekvő nagyhatalom, Hollandia visszacsúszott másodrangú tengeri hatalommá. A holland kapcsolat miatt az angol politika ezt követően egyre nagyobb szerepet vállalt a kontinensen zajló eseményekben.

⁴⁰ Davenport–Paullin: *European Treaties*, 231.

⁴¹ Prak: *Hollandia aranykora*, 56.; *The New Cambridge Modern History*, 295.

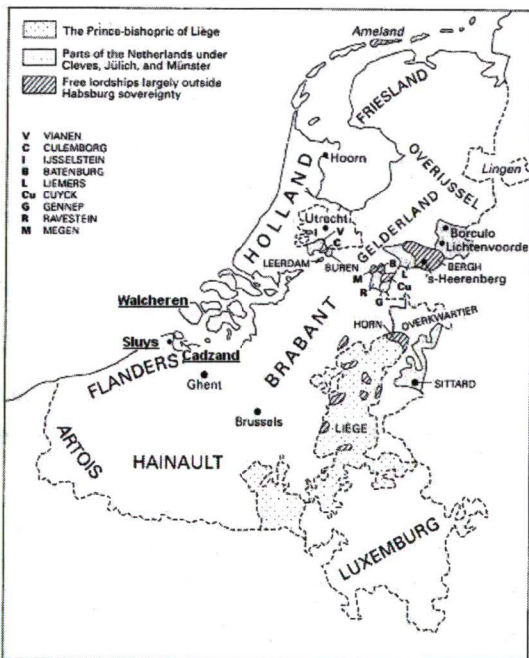
⁴² Israel: *The Dutch Republic*, 813–825.

⁴³ Hahner: *A régi rend alkonya*, 164.; *The New Cambridge Modern History*, 296–297.

2. térkép

3. térkép

4. térkép

(Sluys és a szigetek bejelölve – P. Zs.)

AJÁNLO IRODALOM

Basnage de Beauval, Jacques: *Annales des Provinces-Unies: depuis les négociations pour la paix de Munster. Avec la description historique de leur gouvernement*. Tome II. Chez Charles le Vier. La Haye 1719.

Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Breda, 1667. július 31.) ford., bev., sajtó alá rendezte Palotás Zsolt. In Documenta Historica 83. JATEPress. Szeged 2010.

Boxer, Charles Ralph: *The Anglo-Dutch Wars of the 17th Century*. H.M. Stationery Off. London 1974.

Brodhead, John Romey: *History of the State of New York*. Volume II. Harper and Brothers. New York 1871.

Bruijn, Jacobus Ruurd: *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. University of South Carolina Press. Columbia 1990.

Clark, George: *The Later Stuarts: 1660–1714*. 2. ed. Clarendon Press. Oxford 1955.

Clowes, William Laird: *The Royal Navy: A History from the Earliest Times to the Present*. Volume. II. Sampson Low, Marston. London 1897.

Dumont, Jean: *Corps universel diplomatique...* Tome VII. Part 1. Chez P. Brune, R. et G. Wetstein, les Janssons, et L'Honoré et Chatelain... Amsterdam 1726.

Európa az újkorban (16–18. század). Szerk. Orosz István–ifj. Barta János–Angi János. Multiplex Media – Debrecen University Press. Debrecen 2006.

Foxcroft, Helen Charlotte: *The Life and Letters of Sir George Savile, Bart., First Marquis of Halifax*. Vol. 1–2. Longmans, Green, and Co. London, New York, Bombay 1898.

Hahner Péter: *A régi rend alkonya: egyetemes történet: 1648–1815*. Panem. Budapest 2006.

Israel, Jonathan: *The Dutch Republic: It's Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Clarendon Press. Oxford 1995.

Jones, James Rees: *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century*. Longman. London, New York 1996.

Lefèvre-Pontalis, Antonin: *Jean de Witt: Grand Pensionnaire de Hollande*. Tome II. E. Plon, Nourrit et cie. Paris 1885.

Letters Addressed from London to Sir Joseph Williamson while Plenipotentiary at the Congress of Cologne in the Years 1673 and 1674. Ed. Christine, William Dougal Volume II. The Camden Society. London 1874

Lingard, John: *History of England from the First Invasion by the Romans*. Volume IX. J. Mawman. London 1825.

Prak, Maarten Roy: *Hollandia aranykora: a Köztársaság talánya*. ford. Balogh Tamás. Osiris Kiadó. Budapest 2004.

Ranke, Leopold: *A History of England Principally in the Seventeenth Century*. Clarendon Press. Oxford 1875.

The New Cambridge Modern History. Volume. V. The Ascendancy of France 1648–1688. Ed. Carsten, Francis Ludwig. Cambridge University Press. Cambridge 1961.